

Magdalena Kołbuc

ZAKAZ ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA
W KODEKSIE PRAWA KANONICZNEGO Z 1983 R.
I INSTRUKCJI PROCESOWEJ
DIGNITAS CONNUBII

Wyrok stwierdzający nieważność małżeństwa wydany w pierwszej instancji, a następnie potwierdzony w instancji apelacyjnej, staje się wykonalny, co daje stronie możliwość wstąpienia w nowy związek małżeński. Niekiedy jednak taki wyrok może zostać zaopatrzony w klauzulę zakazującą zawarcia małżeństwa, co oznacza, że osoba, po której stronie wystąpiła przyczyna nieważności, taka jak np. symulacja czy absolutna niemoc płciowa, nie może zawrzeć małżeństwa bez zgody bądź trybunału, który wydał wyrok, bądź ordynariusza miejsca, w którym ma być zawarte małżeństwo. Wprowadzenie takiego zakazu uzasadnione jest przypuszczeniem, że okoliczności, które spowodowały za pierwszym razem nieważność małżeństwa, mogą także doprowadzić do nieważności kolejne¹.

1. POJĘCIE KLAUZULI

Pojęcie klauzuli (łac. *claudere* – zamykać, kończyć) definiowane jest jako zastrzeżenie bądź warunek w umowie, układzie czy ustawie, stanowi ona upoważnienie do uwzględniania szczególnych okoliczności

MGR LIC. MAGDALENA KOŁBUC – doktorantka, Katedra Kościelnego Prawa Procesowego Instytutu Prawa Kanonicznego KUL; e-mail: magda.kolbuc@gmail.com

¹ Zob. P. Śliwa, *Kapłan – pasterz w oczach Bożych*, Warszawa 1984, s. 189-190.

w stosowaniu norm prawa stanowionego, w wykonywaniu wyroków sądowych i aktów administracyjnych². W prawie kanonicznym przez klauzulę należy rozumieć postanowienie władzy kościelnej zawarte w ustawie, akcie administracyjnym bądź orzeczeniu sądowym, wyrażające zastrzeżenie, warunek lub ograniczenie³. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r.⁴ posługuje się pojęciem klauzuli w różnych dziedzinach, m.in. przy przepisach o przywilejach⁵, przy wydawaniu aktów administracyjnych⁶ czy w prawie małżeńskim⁷.

W Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r. zakaz zawarcia małżeństwa był na stronę nakładany najczęściej w przypadku prowadzenia spraw z tytułu pozornej zgody małżeńskiej i warunku. W przypadku orzeczenia nieważności małżeństwa z powodu choroby psychicznej i nałożenia na stronę dotkniętą tą chorobą klauzuli, bardzo rzadko zwracała się ona do biskupa o jej uchylenie, bowiem co do zasady choroba psychiczna jest uznawana za nieuleczalną. Uchylenie klauzul nakładanych na osoby, które pozorowały zgodę małżeńską bądź stawiały warunek, nieprzysparzało zbyt wielu trudności. Zazwyczaj w takim przypadku osoba pragnąca zawrzeć małżeństwo składała wobec delegata biskupa stosowne oświadczenie, w którym zaprzeczała, że stawiała warunek lub pozorowała zgodę małżeńską⁸.

² Zob. A. K o ś ć, *Klauzula*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. IX, Lublin 2002, kol. 80-81.

³ S. P a ź d z i o r, *Klauzula w prawie kanonicznym*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. IX, kol. 81; por. A. P u g l i e s e, *Dictionarium morale et canonicum*, t. I, Romae 1962, s. 697.

⁴ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, AAS 75 (1983) pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984 [dalej cyt.: KPK].

⁵ KPK, kan. 81.

⁶ KPK, kan. 38.

⁷ KPK, kan. 1077 § 1; S. P a ź d z i o r, *Uchylenie klauzul nałożonych na osoby orzeczone jako niezdolne do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich*, „Memoranda”. Wiadomości Archidiecezji Lubelskiej 75 (2001), s. 1004; zob. t e n ż e, *Uchylenie klauzul dotaczanych do wyroków w Trybunale Archidiecezji Lubelskiej*, „Ius matrimoniale” 2 (1997), s. 145.

⁸ P a ź d z i o r, *Uchylenie klauzul nałożonych na osoby*, s. 1004; t e n ż e, *Uchylenie klauzul dotaczanych do wyroków*, s. 145.

2. WYKONALNOŚĆ WYROKU

Kanon 1684 § 1 KPK/83 stanowi, że gdy wyrok stwierdzający za pierwszym razem nieważność małżeństwa zostanie zatwierdzony na stopniu apelacyjnym czy to dekretem czy drugim wyrokiem, ci, których małżeństwo zostało uznane za nieważne, mogą zawrzeć nowe małżeństwo zaraz po tym, gdy dekret bądź drugi wyrok zostanie im podany do wiadomości, chyba że zawarcie małżeństwa zostało im zabronione zakazem dołączonym do wyroku lub dekretu albo ustanowionym przez ordynariusza miejsca⁹. Norma ta została potwierdzona w art. 301 instrukcji procesowej *Dignitas connubii*¹⁰. Prawodawca zatem określił przesłanki, jakie muszą zaistnieć, aby ci, których małżeństwo zostało uznane za nieważne przez trybunał pierwszej instancji, mogli wstąpić w nowe związki małżeńskie, mianowicie pierwszą z nich stanowi właśnie wydanie wyroku stwierdzającego nieważność małżeństwa, drugą – potwierdzenie tego wyroku na stopniu apelacyjnym czy to nowym wyrokiem – jeżeli sprawę rozpatrzono zwyczajnym trybem apelacyjnym, czy dekretem – jeżeli zastosowano postępowanie uproszczone, zaś trzecią stanowi brak zakazu zawarcia małżeństwa dołączonego do wyroku bądź nałożonego przez ordynariusza miejsca. Spełnienie powyższych przesłanek oznacza wykonalność wyroku, czego konsekwencją jest deklaracja braku związania stron węzłem małżeńskim i możliwość zawarcia przez nie nowych związków małżeńskich¹¹.

Przepis art. 301 § instrukcji znajduje zastosowanie także w sytuacji, gdy nieważność małżeństwa została orzeczona przy zastosowaniu procesu dokumentalnego, czyli przez jeden wyrok. Klauzula zakazująca zawarcia małżeństwa dołączona przez trybunał rozstrzygający sprawę w procesie dokumentalnym, wywiera takie same skutki, jak klauzula nałożona na stronę w wyroku pozytywnym wydanym na drodze procesu zwyczajnego¹².

⁹ KPK, kan. 1684 § 1.

¹⁰ Zob. Pontifium Consilium de Legum Textibus, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis et interdioecesanis in pertractandis causis nullitatis matrimonii „Dignitas Connubii”*, Città del Vaticano 2005, art. 301 [dalej cyt.: DC].

¹¹ E. Erlebach w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. V: *Księga VII. Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 358.

¹² Zob. art. 301 DC; G. L e s z c z y ń s k i, *Merytoryczne i formalne problemy związane z uchylaniem klauzuli zabraniającej zawarcia nowego małżeństwa*, „Prawo Kanoniczne” 53 (2010), nr 3-4, s. 187.

3. TRYBUNAŁ WŁAŚCIWY DO NAŁOŻENIA KLAUZULI

W kan. 1684 § 1 KPK/83 prawodawca dał możliwość dołączenia zakazu zawarcia małżeństwa jedynie sądowi apelacyjnemu, jednakże dołączenie takiego zakazu przez sąd pierwszej instancji w przypadku, gdy sędziowie byli przekonani o jego potrzebie, nie powodowało jego nieważności, bowiem w praktyce to i tak trybunał drugiej instancji ostatecznie decydował o zatwierdzeniu wyroku sądu pierwszej instancji, a co za tym idzie – o utrzymaniu w mocy zamieszczonej w nim klauzuli¹³. Istniejące w tej materii wątpliwości zostały ostatecznie usunięte w instrukcji procesowej *Dignitas connubii*, która możliwość dołączenia zakazu rozszerzyła również na sąd pierwszej instancji, przy czym gdy zakaz zostanie dołączony przez sąd niższej instancji, jego skuteczność uzależniona jest od zatwierdzenia go przez trybunał apelacyjny. Gdy trybunał apelacyjny potwierdza pozytywny wyrok sądu pierwszej instancji, to podejmuje ostateczną decyzję co do utrzymania zakazu, usunięcia go bądź nałożenia, jeżeli sąd pierwszej instancji w ogóle tego nie uczynił¹⁴.

4. SKUTKI I NATURA PRAWNA KLAUZULI

Klauzula dołączona do wyroku orzekającego nieważność małżeństwa oznacza, że strona lub strony, które są nią związane, nie mogą zawrzeć nowego małżeństwa bez wymaganej prawem zgody właściwego ordynariusza lub trybunału. Celem wprowadzenia takiego zakazu jest niedopuszczenie do sytuacji, gdy osoba, po stronie której leżała przyczyna nieważności małżeństwa, wstępuje w nowy związek sakramentalny, który z tej samej przyczyny mógłby stać się hipotetycznie nieważny. Podkreślić należy, że nałożenie na stronę klauzuli nie ma charakteru unieważniającego. Uchylenie klauzuli nie jest wobec tego elementem koniecznym do ważnego zawarcia nowego małżeństwa, a jedynie elementem koniecznym do jego godziwego zawarcia¹⁵.

¹³ P a ź d z i o r, *Uchylenie klauzul dołączanych do wyroków*, s. 146.

¹⁴ Erlebach, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 359.

¹⁵ Zob. M.J. A r r o b a C o n d e, *Diritto processuale canonico*, Roma 2006, s. 584.

Natura klauzuli zakazującej zawarcia małżeństwa nie została w doktrynie i orzecznictwie jednoznacznie wyinterpretowana. Według P.V. Pinto¹⁶ czy C. Gullo¹⁷ zakaz zawarcia małżeństwa ma charakter aktu administracyjnego. W konsekwencji zarówno nałożenie na stronę klauzuli, jak i jej uchylenie ma wymiar administracyjny, a zatem podlega przepisom procedury administracyjnej. Wobec tego celem odwołania się od decyzji odmawiającej uchylenia klauzuli, należałoby wnieść rekurs hierarchiczny. Z drugiej strony np. I. Zuanazzi¹⁸ stoi na stanowisku, że klauzula stanowi akt o sądowym charakterze. W tym przypadku nałożenie i uchylenie klauzuli będzie podlegało przepisom postępowania sądowego, a więc odwołanie się od decyzji byłoby wnoszone poprzez wniesienie apelacji. Wydaje się, że tak też jest rozumiana natura klauzuli przez Trybunał Roty Rzymskiej, na co wskazuje możliwość odwołania się od decyzji kolegium odmawiającej uchylenia klauzuli do innego kolegium sędziowskiego w drodze apelacji¹⁹.

5. OBLIGATORYJNE PRZYPADKI NAŁOŻENIA KLAUZULI

Instrukcja w art. 250 wskazuje na materialne elementy, jakie powinien zawierać wyrok w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, wśród nich wymienia dołączenie zakazów zawarcia małżeństwa, jeżeli wymagają tego okoliczności²⁰. Podkreślić należy, że zawarcie tego typu klauzuli w wyroku nie stanowi elementu obligatoryjnego – brak tego elementu nie został obarczony żadną sankcją. To trybunał biorąc pod uwagę wszystkie okoliczności sprawy, winien uznać, czy w danym konkretnym przypadku należy na stronę lub obie strony taki zakaz nałożyć. Wyjątek od tej zasady wskazany został

¹⁶ Zob. P. V. P i n t o, *I processi nel Codice di Diritto Canonico. Commento sistematico al Libro V*, Città del Vaticano 2001, s. 274.

¹⁷ C. G u l l o, *Prassi processuale nelle causa canoniche di nullita matrimoniale*, Città del Vaticana 2001, s. 274.

¹⁸ Por. I. Z u a n a z z i, *Qualche riflessione sul divieto giudiziale di contrarre matrimonio*, w: *Studi sulle fonti del diritto matrimoniale canonico*, red. S. Gherro, Padova 1988, s. 190.

¹⁹ Zob. L e s z c z y ń s k i, *Merytoryczne i formalne problemy*, s. 187; por. G u l l o, *Prassi processuale*, s. 274.

²⁰ Art. 250 DC.

w art. 251 § 1 instrukcji określającym przypadki, w których zamieszczenie w wyroku klauzuli jest obligatoryjne. Taki zakaz powinien być nałożony na stronę, w stosunku do której przeprowadzony proces wykazał impotencję absolutną lub trwałą niezdolność do zawarcia małżeństwa²¹.

5.1. Absolutna niemoc płciowa

Małżeństwo, jako związek mężczyzny i kobiety, jest ze swojej natury ukierunkowane na zrodzenie i wychowanie potomstwa. Wystąpienie u jednego ze współmałżonków niemocy płciowej, określanej także jako impotencja, stanowi przeszkodę do zawarcia związku małżeńskiego, bowiem zgodnie z dyspozycją kan. 1084 § 1 KPK/83, niezdolność dokonania stosunku małżeńskiego uprzednia i trwała, czy to ze strony mężczyzny czy kobiety, czy to absolutna czy względna, czyni małżeństwo nieważnym z samej jego natury²². Niemoc płciowa zatem powinna być uprzednia – tj. istniejąca jeszcze przed zawarciem związku małżeńskiego; trwała – tj. niemożliwa do wyleczenia wszelkimi dostępnymi środkami; względna – tj. powodująca niemożność dokonania stosunku płciowego z konkretną osobą, z którą zawierane jest małżeństwo, lub absolutna – tj. przejawiająca się w braku takiej możliwości nie tylko w stosunku do osoby, z którą ma być zawierany związek małżeński, ale w ogóle w odniesieniu do innych osób.

Wskazany w instrukcji obowiązek nałożenia klauzuli zakazującej zawarcia związku małżeńskiego odnosi się do przypadku absolutnej niemocy płciowej. Oznacza to zatem, że co do strony, do której w toku procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa okazało się, że cierpi na absolutną niemoc płciową, rozumianą jako niezdolność do podjęcia stosunku płciowego w ogóle, taki zakaz zostanie bezwzględnie nałożony. Możliwość zdjęcia zakazu w tym przypadku należy do sądu, który wydał wyrok w pierwszej instancji. Obowiązek konsultacji z sądem przed zawarciem związku małżeńskiego uzasadniony będzie tylko w przypadku, gdy istnieje realna możliwość ustąpienia stanu absolutnej niezdolności dokonania stosunku płciowego. Może się bowiem okazać, że stan ten ustąpił. Taka sytuacja może mieć miejsce

²¹ Art. 251 DC.

²² KPK, kan. 1084 § 1.

np. w przypadku wyleczenia z impotencji przy zastosowaniu środków nadzwyczajnych, wcześniej nieznanymi lub niedocenianymi²³.

5.2. Trwała niezdolność do zawarcia małżeństwa

Trwała niezdolność do zawarcia związku małżeńskiego określona została w kan. 1095 KPK/83, który stanowi, że niezdolni do zawarcia małżeństwa są ci, którzy: 1) są pozbawieni wystarczającego używania rozumu, 2) mają poważny brak rozeznania oceniającego co do istotnych praw i obowiązków małżeńskich wzajemnie przekazywanych i przyjmowanych, 3) z przyczyn natury psychicznej nie są zdolni podjąć istotnych obowiązków małżeńskich²⁴.

Kanon ten wskazuje na trzy postaci niezdolności konsensualnej do zawarcia związku małżeńskiego, płynącej z różnych przyczyn, wpływających na intelekt, wolę czy władzę nad własnym działaniem określonego podmiotu²⁵. Zaburzenia psychiczne zatem stanowią przyczynę niezdolności do zawarcia związku małżeńskiego, a tym samym stanowią przyczynę nieważności małżeństwa²⁶.

W pierwszym przypadku niezdolności mamy do czynienia z takim używaniem rozumu, jakie jest niezbędne do aktualnego, poczytalnego działania, które wówczas tylko może zostać uznane za odpowiedzialne²⁷. Chodzi o chorobę psychiczną, uniezdalniającą daną osobę do spełniania aktów ludzkich. Choroby umysłowe, niezależnie od ich przyczyny, w mniejszym bądź większym stopniu wpływają na zaburzenia umysłu i woli, a co za tym idzie – bądź w sposób całkowity znoszą możliwość rozeznania i swobodnej decyzji woli, bądź też ją osłabiają. Aby choroba umysłowa stanowiła przyczynę nieważności małżeństwa, musi znosić możliwość dokonania aktu ludzkiego, zatem musiałyby istnieć w momencie wyrażania zgody małżeńskiej. Na równi z chorobą psychiczną należy oceniać niedorozwój psychiczny, jedno i drugie

²³ W. Wenz w: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 337-338.

²⁴ KPK, kan. 1095, nr 1-3.

²⁵ W. G ó r a l s k i, *Kościelne prawo małżeńskie*, Warszawa 2006, s. 156.

²⁶ P. H e m p e r e k, W. G ó r a l s k i, F. P r z y t u ł a, J. B a k a l a r z, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. III, Lublin 1986, s. 258.

²⁷ J. G r ę ź l i k o w s k i, *Co po rozwodzie? Duszpasterze i wierni świeccy wobec małżeństw niesakramentalnych i kanonicznego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, Częstochowa 2005, s. 179.

bowiem powodują zaburzenia w prawidłowej działalności rozumu i woli²⁸.

Drugi wymieniony przez prawodawcę przypadek niezdolności do zawarcia związku małżeńskiego odnosi się do poważnego braku rozeznania oceniającego. Przejawia się on w tym, że dana osoba, choć posiada wystarczające używanie rozumu, to jednak jest dotknięta poważnym brakiem rozeznania oceniającego. Samo rozeznanie oceniające odnosi się do istotnych praw i obowiązków małżeńskich, czyli do przedmiotu formalnego zgody małżeńskiej. Zgoda tylko wtedy będzie ważnie wyrażona, jak nupturient będzie zdolny do należytej oceny przedmiotu tejże zgody oraz do swobodnego wyboru²⁹.

Trzeci przypadek niezdolności odnosi się do niemożności podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich z przyczyn natury psychicznej, co oznacza niezdolność do zrealizowania przedmiotu zgody małżeńskiej. Ma to miejsce w przypadku, gdy dana osoba, choć posiada wystarczające używanie rozumu, a także jest w stanie dokonać rozeznania oceniającego co do istotnych praw i obowiązków małżeńskich, to jednak na skutek zaburzeń psychicznych nie jest w stanie wypełnić istotnych obowiązków małżeńskich³⁰.

6. FAKULTATYWNE PRZYPADKI NAŁOŻENIA KLAUZULI

Art. 251 instrukcji wskazuje w § 2 także dwa przypadki, w których nałożenie na stronę lub strony, których małżeństwo zostało uznane za nieważne, zakazu zawarcia małżeństwa jest fakultatywne. Ma to miejsce w sytuacji, w której jedna ze stron stała się przyczyną podstępny lub symulacji. To od sędziego zależy, po rozważeniu okoliczności danego przypadku, czy na daną stronę taki zakaz nałożyć czy

²⁸ H e m p e r e k, G ó r a l s k i, P r z y t u ł a, B a k a l a r z, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 258-259; T. B e n s c h, *Wpływ chorób umysłowych na ważność umowy małżeńskiej*, Lublin 1936, s. 39 n.; zob. A. F i o r i, *Psichosi, psicopatie e psiconevrosi*, w: *Perturbazioni psichiche e consenso matrimoniale nel diritto canonico*, Roma 1976, s. 29-41.

²⁹ H e m p e r e k, G ó r a l s k i, P r z y t u ł a, B a k a l a r z, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 259; A. S t a n k i e w i c z, *L'incapacita psichica nel matrimonio: terminologia, criteri*, „*Apolinaris*” 53 (1980), s. 66.

³⁰ H e m p e r e k, G ó r a l s k i, P r z y t u ł a, B a k a l a r z, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 263.

też nie. W przypadku nałożenia tego zakazu, zawarcie małżeństwa przez stronę nim związaną będzie uzależnione od uzyskania uprzedniej zgody ordynariusza miejsca, w którym ma być zawarte małżeństwo³¹.

6.1. Podstępne wprowadzenie w błąd

Prawodawca w kan. 1098 KPK/83 stanowi, że kto zawiera małżeństwo zwiedziony podstępem, dokonany dla uzyskania zgody małżeńskiej, a dotyczącym jakiegoś przymiotu drugiej strony, który ze swej natury może poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego, zawiera je nieważnie³². Sytuacja taka zachodzi, gdy poprzez świadome i celowe działanie jednego człowieka względem drugiego, dochodzi do uzyskania zgody małżeńskiej. Takie działanie dopiero wtedy będzie stanowiło przesłankę nieważności małżeństwa, gdy będzie się odnosiło do jakiegoś przymiotu drugiej strony, który to przymiot może poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego. Aby zatem podstępne wprowadzenie w błąd mogło doprowadzić do nieważności małżeństwa, muszą być spełnione trzy przesłanki. Pierwszą z nich stanowi działanie podstępne, drugą cel działania, zaś trzecią jest przedmiot działania³³.

6.2. Symulacja

Prawodawca w kan. 1101 § 1 KPK/83 wprowadza domniemanie prawne, stanowiące, że wewnętrzna zgoda odpowiada słowom lub znakom użytym przy zawieraniu małżeństwa. Ten sam kanon w § 2 stanowi, że jeżeli jednak jedna ze stron albo obydwie pozytywnym aktem woli wykluczyłyby samo małżeństwo lub jakiś istotny element małżeństwa, albo jakiś istotny przymiot, zawierają je nieważnie³⁴. Kanon ten poświęcony został symulacji zgody małżeńskiej. Można wyróżnić dwa rodzaje symulacji – całkowitą i częściową, w zależności od tego, czy strony lub strona zawierając małżeństwo wykluczają samo małżeństwo, czy poszczególne jego przymioty lub elementy. Przy symulacji całkowitej mamy zatem do czynienia z wykluczeniem samego małżeń-

³¹ Art. 251 § 2 DC.

³² KPK, kan. 1098.

³³ G ó r a l s k i, *Kościelne prawo małżeńskie*, s. 183-184.

³⁴ KPK, kan. 1101 § 1, § 2.

stwa. Oznacza to, że nupturient zawierający małżeństwo w rzeczywistości nie chce go zawrzeć, wyklucza je zatem wewnątrznie pozytywnym aktem woli. Przy symulacji częściowej, jak sama nazwa wskazuje, dochodzi do „częściowego” wykluczenia małżeństwa. To „częściowe” wykluczenie oznacza wykluczenie bądź jakiegoś istotnego elementu małżeństwa, bądź jakiegoś istotnego jego przymiotu³⁵.

Obok symulacji i podstępного wprowadzenia w błąd, sądy kościelne często nakładają na stronę klauzulę zakazującą zawarcia małżeństwa również w przypadku postawienia przez nią warunku podczas zawierania małżeństwa, które z tego powodu uznane zostało za nieważne³⁶. Wskazanie w instrukcji jedynie dwóch przypadków, kiedy sędzia może nałożyć na stronę klauzulę, nie oznacza, że jest to katalog zamknięty, trybunał może bowiem w zależności od okoliczności wprowadzić zakaz także w innych przypadkach niewymienionych w tymże artykule, jeżeli według jego uznania nałożenie na stronę takiego zakazu będzie konieczne.

7. UCHYLANIE KLAUZUL WYROKOWYCH

Dołączenie do wyroku klauzuli zakazującej zawarcia małżeństwa jest uzasadnione z uwagi na przypuszczenie, że okoliczności, które stanowiły podstawę orzeczenia nieważności małżeństwa za pierwszym razem, będą także stanowiły przyczynę nieważności kolejnego związku. Osobowość jednak wielu osób podlega procesowi dojrzewania, a co za tym idzie – uwarunkowania, które towarzyszyły zawieraniu pierwszego małżeństwa, mogą znacznie odbiegać od tych, jakie stanowią podstawę do zawarcia kolejnego. Klauzula dołączona do wyroku stanowi zobowiązanie dla władzy kościelnej do dokładnego przeanalizowania tych właśnie uwarunkowań i wyrażenia, bądź odmowy wyrażenia zgody na zawarcie małżeństwa³⁷.

Kompetencje w zakresie uchylania klauzul zostały rozłożone w zależności od tego, czy ich nałożenie było obligatoryjne czy fakultatywne. W pierwszym przypadku prawodawca stanowi, że zdjęcie zakazu należy do sądu, który wydał wyrok w pierwszej instancji. Wynika

³⁵ Por. G ó r a l s k i, *Kościelne prawo małżeńskie*, s. 193-201.

³⁶ Zob. G r ę ź l i k o w s k i, *Co po rozwodzie?*, s. 280.

³⁷ Zob. P a ź d z i o r, *Uchylanie klauzul dołączanych do wyroków*, s. 147.

z tego, że zarówno w przypadku, gdy klauzula została nałożona przez sąd pierwszej instancji, który wydał wyrok, a następnie zatwierdzona przez sąd drugiej instancji, jak również w przypadku nałożenia takiej klauzuli dopiero przez sąd apelacyjny, sądem właściwym do podjęcia decyzji w przedmiocie uchylania klauzuli będzie sąd, który w instancji orzekł o nieważności na pierwszym stopniu. W drugim przypadku – fakultatywnego nałożenia klauzuli – do uchylenia klauzuli konieczna będzie zgoda ordynariusza miejsca właściwego ze względu na miejsce, w którym nowe małżeństwo będzie zawierane. Należy zauważyć, że zgoda ordynariusza czy trybunału jest wymagana jedynie do godziwości, a nie do ważności małżeństwa³⁸.

Procedura przewidziana dla uchylania klauzul zakazujących zawarcia małżeństwa sprowadza się zazwyczaj do: złożenia odpowiedniej prośby przez petenta, jego przesłuchania, złożenia opinii przez biegłego sądowego, a także wydania przez kompetentną władzę dekretu uchylającego – o ile decyzja jest pozytywna³⁹.

Klauzule najczęściej przybierają następującą formę:

„Strony są stanu wolnego, powód (pозwana) może zawrzeć małżeństwo za zgodą sądu, który wydał wyrok, któremu winien przedłożyć aktualną opinię psychologiczną, psychiatryczną lub seksuologiczną biegłego sądowego” – jeżeli orzeczenie nieważności małżeństwa nastąpiło na podstawie kan. 1095 KPK/83 lub 1084 § 1 KPK/83, zaś w przypadku orzeczenia nieważności małżeństwa z tytułu symulacji, podstępnego wprowadzenia w błąd czy postawienia warunku, klauzula najczęściej brzmi: „Strony są stanu wolnego, powód (pозwana) może zawrzeć małżeństwo za zgodą ordynariusza miejsca zawarcia małżeństwa, przed którym (lub przed ustanowionym przez niego delegatem) winien (na) złożyć oświadczenie, że pragnie zawrzeć małżeństwo zgodnie z nauką Kościoła”⁴⁰.

W tym ostatnim przypadku (symulacja, podstęp, warunek) uchylanie klauzul zakazujących zawarcia małżeństwa, nie następuje zbyt wielu trudności i sprowadza się zazwyczaj do oświadczenia osoby wyrażającej wolę zawarcia małżeństwa, a związanej zakazem, iż pragnie

³⁸ Zob. tamże.

³⁹ Zob. L e s z c z y ń s k i, *Merytoryczne i formalne problemy*, s. 189; por. J.J. G a r c i a F a i l d e, *Tratado de derecho procesal canonico*, Salamanca 2005, s. 477.

⁴⁰ Zob. G r ę ź l i k o w s k i, *Co po rozwodzie?*, s. 282-283.

zawrzeć małżeństwo zgodnie z nauką Kościoła, szczerze, dobrowolnie i prawdziwie, nie działając podstępnie, nie stawiając warunku, czy też nie wykluczając samego małżeństwa bądź jego istotnego przymiotu czy elementu. Po złożeniu tego rodzaju oświadczenia, zazwyczaj dochodzi do uchylenia klauzuli⁴¹.

Znacznie trudniejsze wydaje się uchylanie klauzul w przypadku orzeczenia nieważności małżeństwa na podstawie kan. 1095 KPK/83 oraz kan. 1084 § 1 KPK/83, czyli w przypadku utrwalonej niezdolności do zawarcia małżeństwa oraz absolutnej niemocy płciowej. W toku procesu prowadzonego z tytułu określonego w kan. 1095 KPK 83, trybunał ma za zadanie dokonać analizy stanu umysłu, rozeznania oceniającego, psychiki i osobowości danej osoby w momencie zawierania przez nią związku małżeńskiego w relacji do podejmowania istotnych obowiązków małżeńskich oraz realizowania wspólnoty małżeńskiej. W momencie wystąpienia takiej osoby z prośbą o uchylenie klauzuli, powyższe czynniki ponownie podlegają badaniu. Od czasu bowiem orzeczenia nieważności małżeństwa mogło zaistnieć wiele okoliczności wpływających na zmianę osobowości, umysłu czy psychiki danej osoby⁴².

W przypadku, gdy osoba, na którą nałożona została klauzula, pragnie zawrzeć małżeństwo sakramentalne, powinna zgłosić się do sądu, który wydał wyrok, z odpowiednią prośbą zawierającą motywy uzasadniające uchylenie klauzuli. Prośba ta może być argumentowana np. udanym pożyciem w nowym związku cywilnym, wskazaniem aktualnego stanu psychicznego, dojrzałości, która uległa zmianie na skutek upływu czasu. Należy ponadto zwrócić uwagę na dobro duchowe, jakie pragną osiągnąć nupturienti poprzez zawarcie związku małżeńskiego⁴³. W tym miejscu należałoby się zastanowić, czy do wystąpienia przez petenta z prośbą o uchylenie klauzuli konieczna jest chęć zawarcia związku małżeńskiego, czy też kwestia ta nie ma większego znaczenia. Otóż art. 251 § 2 instrukcji wskazuje, że kompetencja w przedmiocie uchylenia klauzuli nałożonej na stronę, która symulowała zgodę małżeńską lub działała podstępnie, należy do ordynariusza miejsca, w którym nowe małżeństwo ma być zawierane. Z arty-

⁴¹ Zob. P a ź d z i o r, *Uchylenie klauzul dołączanych do wyroków*, s. 146-147.

⁴² Tamże, s. 147; za Paździorem: G r ę ź l i k o w s k i, *Co po rozwodzie?*, s. 283-284.

⁴³ P a ź d z i o r, *Uchylenie klauzul dołączanych do wyroków*, s. 148; za nim: G r ę ź l i k o w s k i, *Co po rozwodzie?*, s. 285.

kułu tego można wnioskować, iż uchylenie klauzuli następuje w związku z zamiarem zawarcia małżeństwa, jednakże brak jest jednolitego stanowiska w tej kwestii, wobec czego wydaje się, że brak jest przeszkód, aby osoba niewstępująca w związek małżeński zwróciła się o uchylenie klauzuli. Chociaż chęć zawarcia związku małżeńskiego stanowi najczęstszą przyczynę zwrócenia się strony o uchylenie klauzuli, to jednak nie stanowi elementu obligatoryjnego przy składaniu prośby przez petenta. Podobne stanowisko zajął C. Gullo. Względem niego perspektywa zawarcia małżeństwa nie ma żadnego znaczenia przy uchylaniu klauzuli⁴⁴.

Uchylenie klauzuli nie może być rozumiane jako czynność o charakterze czysto formalnym. Zgodnie z wolą prawodawcy, przed wydaniem decyzji konieczne jest przeprowadzenie konsultacji z samym zainteresowanym i wyrażenie zgody przez kompetentne w tym zakresie władze kościelne. C. Gullo podkreśla, że proces dotyczący uchylenia klauzuli nie może być jednak z drugiej strony oparty na rygoryzmie i być zamknięty na potrzeby i pragnienia osoby, która o uchylenie klauzuli się zwróciła⁴⁵. Sąd lub ordynariusz, podejmujący decyzję odnoszącą się do uchylenia lub utrzymania w mocy klauzuli, powinni na podstawie wszelkich okoliczności sprawy oraz zebranych w niej materiałów osiągnąć w sobie pewność moralną co do prawidłowości wydawanej przez siebie decyzji⁴⁶.

8. ZAKAZ ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA W PRAWIE MAŁŻEŃSKIM

Od wcześniej omówionego zakazu zawarcia małżeństwa nałożonego w wyroku stwierdzającym nieważność małżeństwa, należy odróżnić zakaz zawarcia małżeństwa określony przez prawodawcę w kan. 1077 § 1 KPK/83. Wskazuje on, że: „Ordynariusz miejsca może w szczególnym przypadku zabronić zawierania małżeństwa swoim podwładnym, gdziekolwiek przebywającym, oraz wszystkim aktualnie przeby-

⁴⁴ G u l l o, *Prassi processuale*, s. 275.

⁴⁵ Zob. tamże, s. 277; L e s z c z y ń s k i, *Merytoryczne i formalne*, s. 194-195.

⁴⁶ G r ę ź l i k o w s k i, *Co po rozwodzie?*, s. 289. Szerzej na temat procedury uchylania klauzul zakazujących zawarcia małżeństwa zob.: P a ź d z i o r, *Uchylenie klauzul dołączanych do wyroków*, s. 145-157.

wającym na własnym jego terytorium, lecz tylko czasowo, na skutek poważnej przyczyny i dopóki ona trwa⁴⁷. Zakaz ten należy odróżnić od przeszkody małżeńskiej. Przeszkoda bowiem obowiązuje wszystkich i na stałe, zaś powyższy zakaz skierowany jest do konkretnej osoby i wydawany najczęściej tylko czasowo. Prawo nałożenia takiego zakazu zastrzeżone zostało Stolicy Apostolskiej oraz ordynariuszowi miejscowemu. Prawo to nie przysługuje proboszczom ani spowiednikom, mogą oni jedynie uświadomić wiernych, że w danym przypadku prawo nie zezwala na zawarcie małżeństwa⁴⁸. Instytucja zakazu zawarcia małżeństwa ma na celu zapobieżenie zawarciu związku małżeńskiego w przypadkach wątpliwych i wymagających interwencji przełożonego⁴⁹. Wydaje się to konieczne w sytuacjach, gdy istnieje uzasadnione podejrzenie istnienia przeszkody pomiędzy nupturientami – tymczasem tajnej, w przypadku, gdy będzie to miało na celu oddalenie publicznego zgorszenia, czy też uniknięcia poważnych nieporozumień. Zakaz ten, podobnie jak omówiony wcześniej zakaz dołączony do wyroku, zawiera w sobie jedynie sankcję niegodziwości małżeństwa, nie przekreśla zaś jego ważności. Zgodnie z § 2 cytowanego kanonu, jedynie Stolica Apostolska jest kompetentna do wydania zakazów pod sankcją nieważności⁵⁰.

Prawodawca wprowadzając klauzule zakazujące zawarcia małżeństwa, zarówno te dołączane do wyroków stwierdzających nieważność małżeństwa, jak i te nakładane przez ordynariusza miejsca czy Stolicę Apostolską, miał przede wszystkim na celu ochronę instytucji małżeństwa, dobra wspólnoty Kościoła, a także dobra samych nupturientów. Okoliczność, że została na stronę nałożona klauzula, nie może być przez nią postrzegana jako kara za orzeczenie nieważności małżeństwa, bowiem nie to było zamiarem prawodawcy. Celem klauzuli jest zapobieżenie nieważności kolejnego małżeństwa, do której doprowadzić

⁴⁷ KPK, kan. 1077 § 1.

⁴⁸ M.A. Ż u r o w s k i, *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Katowice 1987, s. 126.

⁴⁹ H e m p e r e k, G ó r a l s k i, P r z y t u ł a, B a k a l a r z, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 234.

⁵⁰ Tamże, s. 234; zob. Ż u r o w s k i, *Kanoniczne prawo małżeńskie*, Katowice 1987, s. 126; M. G r e s z a t a, *Kanoniczne procesy małżeńskie. Pomoc dla studentów*, Lublin 2007, s. 33-34; G ó r a l s k i, *Kościelne prawo małżeńskie*, s. 99-104; t e n ż e, *Kanoniczne prawo małżeńskie*, Warszawa 2000, s. 54-55.

może osoba poprzednio dotknięta przyczyną nieważności. Małżeństwa zawierane w następstwie uchylenia klauzuli są nierzadko trwalsze i niosą za sobą większe korzyści duchowe zarówno dla samych współmałżonków, jak i dla całej wspólnoty ludu Bożego.

Podsumowując, aby zakaz zawarcia małżeństwa mógł być prawnie skuteczny, konieczne jest spełnienie kilku przesłanek. Pierwszą z nich stanowi wydanie zakazu przez kompetentną władzę kościelną – trybunał pierwszej instancji lub instancji apelacyjnej; drugą jest skierowanie zakazu w odniesieniu do określonej osoby – po stronie której występowała przyczyna nieważności małżeństwa, lub osób – jeżeli przyczyna ta tkwiła po obydwu stronach; trzecim elementem są uzasadnione przyczyny, stanowiące podstawę wydania zakazu. Prawodawca wymienia jako takie orzeczenie nieważności małżeństwa z powodu utrwalonej niezdolności, a także z powodu absolutnej niemocy płciowej. W tych przypadkach nałożenie klauzuli jest obligatoryjne, jednakże istnieje możliwość nałożenia klauzuli także przy stwierdzeniu nieważności małżeństwa z innych tytułów, np. symulacji czy podstępnego wprowadzenia w błąd. Tutaj konieczne jest podanie przez trybunał rozumnych racji, które przemawiać będą za zasadnością nałożenia klauzuli. W tym przypadku trybunał winien rozważyć wszelkie okoliczności mające znaczenie dla sprawy, tak aby osiągnąć *moralis certitudo* co do zasadności nałożenia zakazu.

**Prohibition of entering a marriage
in the Code of Canon Law of 1983
and in Instruction *Dignitas Connubii***

S u m m a r y

It is necessary to meet the several prerequisites for legally binding prohibition of entering a marriage. The first prerequisite is prohibition issued by a competent church authority – the tribunal of first instance or the tribunal of appeal, the second one is prohibition addressed to certain person – which causes the nullity of the marriage concerned, or people – if this cause concerned each parties. Reasonable causes for the grounds of imposing a prohibition determine the third significant element. Legislator mentions judgment of nullity by reason of a permanent incapacity and absolutely impotent. In

these circumstances a vetitum is obligatory, however there is also vetitum possibility by declaration of nullity by reason of simulation or deception. It is necessary to give rational arguments by a Tribunal while adding a vetitum to the sentence. In the case at issue tribunal should consider all the circumstances significant for the case, so that *moralis certitudo* was achieved.

Translated by Agnieszka Romanko

Słowa kluczowe: małżeństwo, klauzula, wyrok, zakaz

Key words: marriage, clause, sentence, prohibition